

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของการวิจัย

การทอผ้าพื้นบ้านเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของไทย เป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษของไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน เป็นวิถีวัฒนธรรมแบบพึ่งตนเองของชาวบ้านในอดีต เห็นได้จากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมควบคู่กับหัตถกรรม กล่าวคือ ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ปลูกฝ้าย ทอผ้า ปั่นหม้อ ตีเหล็ก การจักสานเป็นเครื่องใช้สอยในครัวเรือน เช่น กระบุง ตะกร้า กระติบข้าว ผลตอบแทนที่ได้จากการทำงาน คือ ข้าว อาหาร ของใช้ เครื่องนุ่งห่ม ซึ่งเป็นปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพทั้งเกษตรกรรมและหัตถกรรมดังกล่าว เป็นวิธีการผลิตที่ชุมชนใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นวัตถุดิบ อาศัยความรู้จากการสังเกต การรู้จักใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติสืบทอดกันมา กลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548) ผ้าทอพื้นบ้านมิได้เป็นเพียงเครื่องนุ่งห่มเท่านั้น หากแต่เป็นบันทึกทางวัฒนธรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนที่ผลิตผ้าทอเหล่านั้น ผ้าทอพื้นบ้านจึงนับว่าเป็นผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นถึงความคิดสร้างสรรค์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทอผ้าที่มีความหลากหลายของลวดลายผ้าในแต่ละท้องถิ่นที่ได้พัฒนาและสืบทอดมาถึงปัจจุบัน จนกลายเป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่นที่มีชื่อเสียงและสร้างรายได้แก่ชุมชนและผู้ประกอบอาชีพทอผ้า เช่น ผ้าแพรวากาฬสินธุ์ ผ้าทอเกาะยอ ผ้าขึ้นตีนจกแม่แจ่ม ผ้ากาบบัวอุบล ผ้าทอนาหมื่นศรี เป็นต้น

จังหวัดชัยภูมิเป็นจังหวัด เป็นจังหวัดหนึ่งในภาคอีสานที่มีชื่อเสียงด้านการทอผ้าไหม และมีประวัติการทอผ้ามายาวนานตั้งแต่สมัยโบราณ มีการผลิตผ้าไหมมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2362 โดยนางบุญมี ภริยาของเจ้าพระยาภักดีชุมพล(เจ้าพ่อพญาแล) ได้อบรมสั่งสอนให้หญิงรู้จักการทอผ้า มีการพัฒนาการทอผ้าไหมมาจนถึงปัจจุบัน เป็นผ้าไหมที่สวยงามเป็นอันดับต้น ๆ ของประเทศไทย มีชื่อเสียงด้านผ้าไหม จนมีคำขวัญของจังหวัดว่า “ทิวทัศน์สวย รวยป่าใหญ่ มีช้างหลาย ดอกไม้งาม ลือนามวีรบุรุษ สูดยอผ้าไหม พระใหญ่ทวารวดี” มีการรวบรวมลวดลายผ้าไหมที่มีอายุตั้งแต่ 50 ปี ขึ้นไป มีมากถึง 539 ลาย ลายผ้าไหมบางชิ้นมีอายุมากกว่า 200 ปี จึงเป็นหลักฐานที่ยืนยันได้ว่า จังหวัดชัยภูมิเป็นแหล่งผลิตผ้าไหมที่มีมาแต่โบราณ และมีประวัติศาสตร์การทอผ้ายาวนานกว่า 200 ปี (จังหวัดชัยภูมิ, 2549)

บ้านนาเลี้ยว อำเภอมะนิ จังหวัดชัยภูมิ เป็นหมู่บ้านที่มีสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมจากบรรพบุรุษยาวนานกว่าร้อยปี มีกระบวนการผลิตผ้าทอพื้นบ้านแบบดั้งเดิมครบวงจร ได้รับการคัดเลือกพัฒนาเป็นหมู่บ้านต้นแบบชุมชนใหม่เข้มแข็งของจังหวัดชัยภูมิ ปัจจุบันบ้านนาเลี้ยวเป็นแหล่งผลิตผ้าไหมมัดหมี่ที่มีคุณภาพและมีชื่อเสียง สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเลี้ยวได้รวมกลุ่มกันเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาและผลิตผ้าไหมที่มีคุณภาพ สมาชิกส่วนใหญ่ของกลุ่มทอผ้าเป็นผู้สูงอายุ มีประสบการณ์ทอผ้ามายาวนาน ผ้าไหมลายโบราณบ้านนาเลี้ยวมีอายุมากกว่า 80 ปี ซึ่งจะคล้ายกับลายผ้าของชุมชนอื่นๆ จึงไม่มีลวดลายที่โดดเด่นเป็นอัตลักษณ์ที่จะบ่งบอกให้ทราบว่าเป็นลายผ้าไหมของบ้านนาเลี้ยว ซึ่งเป็นชุมชนใหม่เข้มแข็งต้นแบบของจังหวัดชัยภูมิ นอกจากนี้พื้นที่ในภาคอีสานส่วนใหญ่มีการสืบทอดภูมิปัญญาการ

ทอผ้า และมีการกำหนดลายเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ซึ่งทำให้เพิ่มคุณค่าของลายผ้าและความภาคภูมิใจของชุมชน ทำให้ผู้ที่สนใจจดจำได้ เช่น ผ้าลายสาเกตุ เป็นลายเอกลักษณ์ประจำจังหวัดร้อยเอ็ด ผ้าขึ้นดินแดง เป็นลายเอกลักษณ์ประจำจังหวัดบุรีรัมย์ ผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อยดอกหมาก เป็นลายเอกลักษณ์ประจำจังหวัดมหาสารคาม และลายหมี่คันฆอนารี เป็นลายประจำจังหวัดชัยภูมิ เป็นต้น

ภูมิปัญญาการทอผ้าเป็นวิถีชีวิตของบรรพบุรุษ มีการถ่ายทอดและสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น มีการปรับปรุงและประยุกต์ให้สอดคล้องกับสภาพของสังคม การทอผ้าจากเดิมที่มีการทอเพื่อใช้ในครอบครัว ก็เป็นการทอผ้าเพื่อจำหน่ายเป็นรายได้เสริม มีการผสมผสานประยุกต์ลวดลายใหม่ๆ ที่เป็นที่ยอมรับของผู้บริโภค รวมทั้งแปรรูปเป็นของใช้ต่างๆ เช่น กระเป๋า ผ้าคลุมไหล่ เสื้อ กางเกง เป็นต้น จากการพูดคุยเบื้องต้นกับสมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียวเกี่ยวกับลายผ้าดั้งเดิมของชุมชน ทำให้ได้ทราบแนวคิดของสมาชิกที่ต้องการจะรื้อฟื้นและค้นหาลายผ้าโบราณและพัฒนาลายผ้าพื้นบ้านโบราณของชุมชนให้เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน โดยให้สอดคล้องกับสภาพสังคมชุมชนในปัจจุบัน เพื่อให้คนในชุมชนตระหนักคุณค่าและความสำคัญของมรดกภูมิปัญญามากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาการทอผ้าที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของบ้านนาเสียว จึงมีความสนใจที่จะส่งเสริมและให้ความร่วมมือกับกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว เพื่อศึกษาแนวทางในการพัฒนาการออกแบบลายผ้าที่มีรูปแบบและลวดลายที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน เพื่อให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรม คนในชุมชนเกิดความภาคภูมิใจ เห็นคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาการทอผ้าท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นแนวทางการสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าให้คงอยู่กับชุมชนตลอดไป

1.2. วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาภูมิปัญญาและค้นหาลวดลายโบราณผ้าไหมบ้านนาเสียว

1.2.2 เพื่อศึกษาแนวทางการสร้างอัตลักษณ์ผ้าไหมบ้านนาเสียว

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR: Participatory Action Research) โดยมีขอบเขตการวิจัยดังนี้

1.3.1 **ด้านพื้นที่** กำหนดพื้นที่การศึกษาที่บ้านนาเสียว หมู่ที่ 1 ตำบลนาเสียว อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ

1.3.2 **ด้านประชากร** กำหนดกลุ่มเป้าหมายการเก็บข้อมูล ได้แก่ สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว หมู่ที่ 1 ตำบลนาเสียว อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ จำนวน 30 คน

1.3.3 **ด้านเนื้อหา** กำหนดขอบเขตเนื้อหาในการศึกษาวิจัยดังนี้

1.3.3.1 เนื้อหาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมบ้านนาเสียว

1.3.3.2 แนวทางการสร้างอัตลักษณ์ผ้าไหมบ้านนาเสียว

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

1.4.1 ได้ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและลายผ้าไหมโบราณบ้านนาเสียว

1.4.2 ได้แนวทางการสร้างอัตลักษณ์ผ้าไหมบ้านนาเสียว

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้สำหรับการวิจัย มีดังต่อไปนี้

1.5.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับการทอผ้าไหมพื้นบ้านของบ้านนาเสียว ซึ่งเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ สังเกต คิดวิเคราะห์ เลือกสรร ปรับปรุง พัฒนา ประยุกต์ จนเกิดปัญญาและตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ มีการยอมรับและถ่ายทอดสืบต่อกันมา โดยมีการพัฒนาให้สอดคล้องกับสังคมและค่านิยมในแต่ละยุคสมัย

1.5.2 การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง การบอกสอนความรู้วิธีการหรือกระบวนการในการทอผ้าไหมพื้นบ้านของบ้านนาเสียว โดยวิธีการบอกสอนความรู้ เทคนิคการทอผ้า และค่านิยม ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ทั้งแบบตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ โดยการบอกเล่า การทำให้เห็น การให้ดูจากตัวอย่างของจริง การสาธิต การให้ฝึกปฏิบัติ โดยมุ่งหวังให้ผู้เรียนเข้าใจ จดจำ เลียนแบบ ฝึกฝน และนำไปปฏิบัติเพื่อสืบทอดต่อไปได้

1.5.3 การสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้า หมายถึง การศึกษา เรียนรู้กระบวนการทอผ้าไหมพื้นบ้านของบ้านนาเสียว โดยวิธีการสังเกต จดจำ เลียนแบบ และลงมือฝึกปฏิบัติ ทั้งเทคนิควิธีการทอผ้า ค่านิยม ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ สามารถนำไปปฏิบัติเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมพื้นบ้านของบ้านนาเสียว

1.5.4 กระบวนการทอผ้าพื้นบ้าน หมายถึง วิธีการและขั้นตอนการทอผ้าไหมพื้นบ้านตามวิถีวัฒนธรรมของชุมชน การเลือกใช้วัตถุดิบที่เหมาะสมในการทอผ้า มีการแกะลายจากผ้าต้นแบบของชุมชน การออกแบบลวดลาย การประยุกต์ลายผ้า การย้อมด้วยสีธรรมชาติ ใช้อุปกรณ์หรือเทคโนโลยีพื้นบ้านในการเตรียมวัตถุดิบ และการทอเป็นผืนผ้าด้วยกี่ทอมือแบบพื้นบ้าน

1.5.5 ลายผ้าอัตลักษณ์ชุมชน หมายถึง ลายผ้าไหมที่ชุมชนและสมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียวได้ร่วมกันออกแบบ ที่สื่อความหมายถึงความเป็นตัวตนที่มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะ เพื่อกำหนดให้เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงผ้าไหมบ้านนาเสียวและชุมชนไหมเข้มแข็ง

1.5.6 วิธีการทอผ้าพื้นบ้าน หมายถึง แนวทางและกระบวนการทอผ้าของคนในชุมชนที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงวิถีการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปตามของสภาพเศรษฐกิจและสังคม แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่อยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมดั้งเดิม

1.5.7 ชุมชนไหมเข้มแข็ง หมายถึง บ้านนาเสียว ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งได้รับคัดเลือกเพื่อพัฒนาเป็นชุมชนไหมเข้มแข็งต้นแบบของจังหวัดชัยภูมิ ตามโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนไหม ตามยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด ปี 2547 เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีกระบวนการผลิตไหมพื้นบ้านแบบดั้งเดิมครบวงจร ตั้งแต่การปลูกหม่อน การเลี้ยงไหม การสาวไหม การเตรียมเส้นไหม การออกแบบลวดลาย การย้อมเส้นไหม การทอเป็นผืนผ้าด้วยกี่ทอมือ และดำเนินการโดยช่างทอผ้าพื้นบ้านในชุมชน

1.5.5 แนวทางการสร้างอัตลักษณ์ผ้าไหม หมายถึง กระบวนการหรือวิธีการเพื่อให้ได้รูปแบบลายผ้าเพื่อเป็นอัตลักษณ์ของผ้าไหมบ้านนาเสียว

1.5.6 การประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการที่สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว มีส่วนร่วมในกิจกรรมการวิจัยเพื่อให้ได้รูปแบบลายผ้าอัตลักษณ์ของผ้าไหมบ้านนาเสียว

1.6 ข้อตกลงเบื้องต้น

การวิจัยครั้งนี้มีการสำรวจรวบรวมลายผ้าโบราณบ้านนาเสียว โดยกำหนดข้อตกลงเบื้องต้นว่า ผ้าไหมมัดหมี่ที่มีอยู่ในชุมชนบ้านนาเสียวและมีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป ถือว่าเป็นลายผ้าของชุมชนบ้านนาเสียว